

האם יש לענות ברוך הוא וברוך שמו בברכת כהנים

דביר הכט

פתיחה

אמירת ב"ה וב"ש בחזרת הש"ץ. גם מרן בשלחן ערוך פסק הלכה זו כלשון הטור בדיני חזרת הש"ץ (או"ח סימן קכ"ד): על כל ברכה שאדם שומע בכל מקום, אומר: ברוך הוא וברוך שמו.

מחלוקת באחרונים

באחרונים יש דיון רחב על מתי יש לומר ב"ה וב"ש, מהם מקבלים את הרא"ש והשו"ע כפשטם ("על כל ברכה וברכה") ומהם מרחיבים את הדין לכל הזכרת השם. על אף שמדברי הרא"ש ומעדותו מבואר שהיה עונה בהב"ש רק על ברכה שהיה שומע, בדברי כמה מן האחרונים עולה שיש לענות על כל הזכרת שם השם. נביא פה מהמרכזיים בסוגיה ואת טעמם.

הפרי חדש¹ שם (ס"ק ה) כתב כך:

אומר ברוך הוא וכו'. ביומא פרק אמר להם הממונה [לז, א] תניא רבי אומר כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו [דברים לב, ג], אמר (אליהו) [להם] משה לישראל בשעה שאני מזכיר שמו של הקדוש ברוך הוא אתם הבו גודל [...] ע"כ. ומכאן אתה למד שגם כן יש לענות אמן כשמזכירין הכהנים שם י-ה בברכת כהנים, וברור הוא. וכן כתב בספר שיירי כנסת הגדולה בהשמטות [סימן קכח] יע"ש,

למנהג עניית ברוך הוא וברוך שמו לא מופיע מקור בתלמוד. אמנם דנה הגמרא בעניית בשכמל"ו ביו"כ, ונדון בהמשך על היחס בין שתי האמירות הללו. המקור הקדום ביותר לעניית "ברוך הוא וברוך שמו" הוא שו"ת הרא"ש (כלל ד סימן י"ט) בשם אביו:

ושמעתי מאבא מארי ז"ל שהי' אומר על כל ברכה וברכה שהיה שומע בכל מקום ברוך הוא וברוך שמו. וזה הוא שאמר משה רבינו עליו השלום כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו. ועוד אפילו כשמזכיר לצדיק בשר ודם צריך לברכו שנאמר זכר צדיק לברכה.

הרא"ש דורש את הפסוק מעין הדרך בה דרשה אותו הגמרא ביומא², "כי שם ה' אקרא" – כאשר אני קורא בשם ה'; "הבו גדל לא-להינו" – השיבו מעין אותה האדרה של שם השם. נשים לב שהרא"ש לא קושר את דבריו עם אותה גמרא אלא דורש בעצמו מעין הדרשה שעשו חכמים על הפסוק. על אף שדין זה אינו מופיע בגמרא ואף הרא"ש לא מביא אותו בפסקיו, ברוב קהילות ישראל רווח המנהג לענות ב"ה וב"ש. באופן בולט במיוחד רואים את

א יומא ל"ז ע"א: "תניא, רבי אומר: כי שם ה' אקרא הבו גדל לא-להינו. אמר להם משה לישראל: בשעה שאני מזכיר שמו של הקדוש ברוך הוא אתם הבו גדל".

ב הרב חזקיה די סילה היה פוסק, שדר ומקובל בא"י ומצרים. נולד בליוורנו שבאיטליה סביב שנת ה'תט"ז (1656) ובגיל 20 עלה לארץ. לפני גיל 30 נתמנה לראש ישיבה בירושלים. שני חיבורים העיקריים הם ספר 'מים חיים' ובו חידושים על הרמב"ם ושו"ת; וכן את 'פרי חדש' שעל שמו נקרא. נלב"ע סביב שנת ה'תנ"ו (1696) והוא בן 39, ונקבר בהר הזיתים יחד עם כתבי הקבלה שלו.

ועיין לקמן סימן קכ"ח דין י"ג.

ואף מרחיב על כך בסימן קכ"ח:

מ"ש ואז עונים הציבור וכו'. בסימן קכ"ד סעיף ה' כתבתי שכשמזכירים הכהנים את השם צ"ל ברוך הוא וברוך שמו, והבאתי ראיה לזה. ועוד יש ראיה דבפרק אמר להם הממונה [יומא לה ע"ב] גבי וידוי אמרינן שכשהיה מזכיר את השם עונים אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, ובריש פרק טרף בקלפי [שם לס, א] והעלה שני גורלות נתנן על שני השעירים ואומר לה' חטאת והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, אלמא אפילו דליכא אלא הזכרת השם גרידא צריך לברכו:

אחרי התבוננות בדב"ק נראה שדבריו מתחלקים לשתי ראיות מרכזיות:

הראיה הראשונה מביא הפר"ח בסימן קכ"ד – הגמרא במסכת יומא דורשת מאותו פסוק שמביא הרא"ש שכאשר משה היה מזכיר שם השם בלבד, היו העם עונים ב"ה וב"ש. את הראיה השנית הוא מביא בסימן קכ"ח – הגמרא ביומא מספרת על כך שבעבודת יוה"כ היו העם שבמקדש עונים בשכמל"ו על הזכרת שם השם מפי כהן גדול.

משתי הראיות הללו מסיק הפר"ח להלכה שיש לענות ב"ה וב"ש על כל הזכרת השם, ולא דווקא על הזכרת השם שבתוך ברכה. שיטתו זו עולה גם בדברי הרב כנה"ג (שיירי, השמטות קכד הגב"י),¹ ספר חרדים (מצוות עשה מדברי קבלה פרק ד), יוסף אומ"ן [יוזפא] (ח"א רצו),² כף החיים לרב חיים

פאלאג'י (סי' מ"ו אות ע"ו) ועוד.³

אך אחרונים רבים תופסים להלכה דברי הרא"ש כפשטם שיש לענות רק על ברכה ודוחים את ראיות הפר"ח מהגמרא. ר' חיים ׳ן' עמר כותב בספרו ראשון לציון (ברכות דף סג ע"א) כך:

אבל הזכרת ה' בברכתנו אין צריך דבר אלא עניית אמן אחר סיום הברכה. ומשנת חסידות שנה הרא"ש דכתב הטור ששמע שהיה אומר על הזכרת ה' בברכה ברוך הוא וברוך שמו ולא הורה כן בהוראותיו דאין לה עיקר מהגמרא.

ודלא כהפר"ח שחשב שנתעלמה הך דיומא מכל הפוסקים, ולא היא דשניא ההיא דמייירי בשם המפורש דעל זה קאי כי שם ה' אקרא ולזה דקדק לומר שם גם אמר לשון קריאה לפי שהזכרתו בקול גבוה וכמ"ש הרמב"ם בפ"ב מה' עבודת יוה"כ וז"ל היה מגביה קולו אלא לחששת הפרוצין חזרו לאומרו בקול נמוך. אבל על פי מה שצוה משה צריך בקול רם כמ"ש בפרק ואלו נאמרין בכל לשון כה תברכו בקול רם. ולדברי הפר"ח כולו סוגי לא מתיישב.

וכך באשל אברהם נוטשאטש כתב (או"ח סימן קכ"ד):

ברוך הוא וברוך שמו. הפרי חדש בסימן קכ"ח [אות יג] כתב שחייב לענות ברוך הוא וברוך שמו על כל הזכרת שם גם שאינו בבחינת ברכה ע"ש. [...] ואין שום מנהג כן, והראיה מבית המקדש איננה מכרעת כי שם היו מזכירים השם ככתבו משא"כ עכשיו. ואולי כוונתו מצד ברכת כהנים שלחשיבות המצוה הרי הזכרת השם היא מעין שהיה בבית המקדש, ויש לענות ברוך הוא וברוך שמו, אך

¹ **ג הרב חיים בן ישראל בנבנשתי (החבי"ב)** נולד בשנת ה'שס"ג (1603) בקושטא. כיהן ברכנות העיר אומיר יחד עם הרב אהרן לפא. חיבר מספר ספרים ובראשם החיבורים היסודיים כנסת הגדולה ושיירי כנסת הגדולה על הטור והבית יוסף. נלב"ע באומיר ב"ט באלול ה'תל"ג (1673).

² **ד הרב יוסף יוזפא נירלינג** נולד בערך בשנת ה'ש"ל (1570). היה רב בקהילת פפד"מ ואף כתב ספר על מנהגי הקהילה. ה'ש לציון שאין כל הפוסקים הללו מתנסחים באופן זהה, אלא חלקם טוענים לחלוק על הרא"ש (כפר"ח), חלקם מבינים באופן זה את דברי הרא"ש עצמם (כנה"ג), וחלקם לא מתייחסים כלל לדברי הרא"ש (ספר חרדים).

³ **ו רבי חיים בן עמר** היה פרשן מקרא ותלמוד, מקובל, ופוסק הלכה במרוקו ובישראל. נולד בשנת ה'תנ"ו (1696) במרוקו, שם למד אצל סבו ואביו ונודע כדרשן. מרבית חייו העביר במרוקו עד שבגיל 43 עלה לא"י במטרה להקים שם ישיבה. מכונה 'אור החיים' על שם פירושו על התורה. עוד חיבר את הספרים 'פרי תואר' ו'בו פסקי הלכה על השו"ע והשגות רבות על ספר פרי חדש, ואת הספר 'ראשון לציון' על סוגיות הש"ס. נלב"ע בשנת ה'תק"ג (1743) בירושלים.

האחרונים בדין עניית ב"ה וב"ש:
האחד – שיטת הפר"ח וסיעתו שיש לענות על כל הזכרת השם שאדם שומע (אולי למעט מקרים מסוימים).

השני – שיטת הדבר שמואל וסיעתו שיש לענות אמן רק על הזכרת השם שבתוך ברכה.^ז

ברכת כהנים^ח

נפק"מ מרכזית במחלוקת היא עניית ב"ה וב"ש בפסוקי ברכת כהנים. לשיטה הראשונה (פר"ח וסיעתו) לפיה יש לענות על כל הזכרת השם בוודאי יש לענות גם בהזכרת השם שבברכת הכהנים. כך נראה מדברי הפר"ח והפוסקים שהבאנו לעיל, וכך גם כתבו פוסקים רבים, כמו ר' יעקב קאשטרוי:

וכשמזכירין את השם [בברכת כהנים] צריך לומר ברוך הוא וברוך שמו ואין לומר שבחים אחרים במקומו וראיה מסדר עניית יום הכיפורים אף על פי שלא היתה ברכה כל שכן כשמברך אותנו. (ערך לחם, ס' קב"ח, י"ד)

וכן הביא הרב חיד"א (ברכ"י קכ"ח י'), טוב עין סימן יח אות מא) מנהג לומר ב"ה וב"ש בברכת כהנים, והבא"ח (תצווה טו) "כתב שאע"ג דאיכא דלא ס"ל הכי, המנהג פשוט

מנהגינו רק בברכה וכמ"ש בשם הרא"ש ע"ה [ש"ת כלל ד סימן יט] והיינו מצד דבית המקדש שאני:

הרב ראש"ל^ז והרב א"א פורכים כל אחד את אחת הראיות שפרטנו לעיל בשם הפר"ח. כנגד הראיה ממדרש הפסוק "כי שם ה' אקרא וכו'" מסביר בראש"ל שדרשו שמושה הורה לענות בקול רם על שמיעת שם המפורש, ואין להסיק משם שכל הזכרת השם דרושה עניית ב"ה וב"ש. באופן דומה דוחה הא"א את ראייתו מבית המקדש, בטענה שגם שם ענו על שמיעת השם ככתבו ואף שם המפורש, וכדבריו: "מצד דבית המקדש שאני".

וכן כתב להלכה לקיים דברי הרא"ש רבי שמואל אבוהב בשו"ת דבר שמואל:

המציא בעצתו לענות ב"ה וב"ש כפי הנודע לנו היה הרא"ש ז"ל בשם אביו ככתוב בתשובותיו כלל ד' סימן י"ט וזה לשונו: "ושמעתי מאבא מארי שהיה אומר על כל ברכה שהיה שומע בכל מקום אומר ב"ה וב"ש וזהו שאמר מרע"ה "כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלקינו" ע"כ. ונראה שלא היה עונה אלא אחר המברך הברכה שיש בה שם ומלכות כאלו היה מודה ומשתתף עמו לברך את ה' כמוהו כדקימא לן.

אם כן מצינו שני כיוונים מרכזיים בדברי

^ז **רבי שמואל אבוהב** נולד בשנת ה'ש"ע (1610) בקהילת מגורשי ספרד בהמבורג. בהמשך נסע ללמוד בעיר ונציה, ונתמנה שם לראש ישיבה ולאב"ד. תשובתיו נדפסו בספר 'דבר שמואל'. נלב"ע בונציה בשנת ה'תנ"ד (1694).

^ח כבר נשתברו קולמוסים על עניית ב"ה וב"ש בברכה שרוצה לצאת בה יד"ח, ואכמ"ל.

^ט אצא מנקודת הנחה שברכת כהנים אינה נחשבת ברכה. הדבר תלוי במחלוקת ראשונים על דברי ר' יוסי בשבת (ק"ח ע"ב) וכתובות (כד ע"ב), שם משתמש משיטת ר"י בתוס' שלברכת כהנים יש שם ברכה ואולי לא נוכל לראותה כהזכרה בלא ברכה. אמנם לענ"ד גם לשיטתו עניית ב"ה וב"ש לא רלוונטית בברכת כהנים כשאר ברכות, שבשאר ברכות מברך האדם את הקב"ה וזה "גורר" תגובה מהעונה ב"ה וב"ש. אך בברכת כהנים הברכה היא ברכת הקב"ה את האדם ואין בא לידי ביטוי "כי שם ה' אקרא" – הבו גודל לא-לקינו, וכן משמע בשו"ת דבר שמואל הנזכר עיי"ש

^י **הרב יעקב קאשטרוי** (מהריק"ש) היה מגדולי רבני מצרים בתחילת תקופת האחרונים. נולד במצרים בשנת ה'רפ"ה (1525). למד בא"י אצל רבי לוי בן חביב (מהרל"ח) וכן אצל הרדב"ז במצרים. עמד בקשרי תשובות עם רבני דורו ואף ביקר בצפת והתאכסן אצל ר"י קארו. כתב ספר הגהות על השו"ע הנקרא 'ערך לחם' וכן את שו"ת 'אהלי יעקב' ועוד. נלב"ע בשנת ה'ש"ע (1610).

^{יא} **רבי יוסף חיים מבבל** (הרי"ח) נולד בבגדאד בשנת ה'תקצ"ה (1835) לרב אליהו שהיה רבה הראשי של בגדאד. הרי"ח חיבר ספרים רבים בהלכה ובאגדה. הוא ראה בעצמו גלגול של בניהו בן יהוידע וקרא לרבים מספריו על שמו. נלב"ע בשנת ה'תרס"ט (1909).

בשם הרא"ש שיש לענות ב"ה וב"ש רק בברכה. שאלות הנוגעות לענייית ב"ה וב"ש כמעט ולא מופיעות בראשוני האחרונים האשכנזים, מה שאולי מעיד על התפשטות דלה של מנהג זה.

לסיכום, דין ענייית ברוך הוא וברוך שמו מקורו מהור בדברי הרא"ש והטוש"ע או"ח (סימן קכ"ד). באחרונים מצינו מחלוקת האם עונים ב"ה וב"ש רק בהזכרת השם שבברכות או שמא בהזכרת השם גרידא, בדגש על ברכת כהנים, כל שיטה ומעמה.

נקודה עקרונית והלכה למעשה

נראה לומר שאולי יש הבדל עקרוני יותר בין שתי השיטות.

מצד אחד ישנן קהילות שבהם יש רצון ביותר השתתפות של הקהל במהלך התפילה וחזרת הש"צ.¹ ברבות מקהילות הספרדים נוהגים הקהל לומר אמירות רבות בחזרת הש"צ מלבד אמן ובהב"ש ("אמת" בקדושה, "כמאז" בברכת עבודה ואף פסוקים שלמים בברכת כהנים, עוד). בקהילות אלה רואים את הפן הציבורי של חזרת הש"צ בהשתתפות אקטיבית מצד הקהל לאורך חזרת הש"צ. ממילא, כל עוד אין סיבה שלא לומר ב"ה וב"ש תהיה העדפה להשתתפות נוספת מצד הקהל. ענייית ב"ה וב"ש של ציבור שלם על הזכרת שם ה' בתפילה והשתתפות מתמדת מצד הקהל יכולה להוסיף לכוונה בתפילה ולתחושת

לענות וכן בעוד פוסקים ואכמ"ל. לשיטה השניה שהזכרנו (דבר שמואל וסיעתו) שאין לענות ב"ה וב"ש אלא על הזכרת השם שבברכה ששומע, אזי כמובן אין לענות ב"ה וב"ש בברכת כהנים. כך מופיע בא"א, ובראשל"צ בפירוש וכך בהמשך דברי הדבר שמואל:

אבל כשהיחיד או שליח צבור מזכיר השם כמה פעמים בקריאת שמע תפלה והלל שהם חובה, אם הקורא עצמו אינו מפסיק מן הקריאה לברכה לא שייך ולא יאי לשומע אז להודות ולשבח יותר מן הקורא וה"ה בברכת כהנים דדווקא בהזכרת השם בברכתם, היינו באמרם ברוך אתה ה' טוב להודות ולהשתתף עמהם באמרנו ב"ה וב"ש. (שו"ת דבר שמואל סימן רצ"ה)

וכן נראה בספר חסד לאלפים²

בשעה שמברכין [הכהנים] אין לומר שום פסוק אלא ישתקו ויכונו לברכה, והמון העם נראה להם חכמה לומר פסוקים וצווחין הפסוקים בקול גדול, ולהראות חכמתם, ולאו שפיר עבדי, וראוי לבטל מנהגם. (חסד לאלפים לר' אליעזר פאפו סימן קכ"ח, יז)

וכן משמע מדברי הגר"א³ שאין להפסיק בענייית דבר מלבד אמן בחזרת הש"צ בכלל, אפילו בברכות חזרת הש"צ:

ולא להקפיד על ברוך הוא וברוך שמו כי הש"צ אינו ממתין עד שתכלה מפי העם ומפסיד חזרת התפלה. (מעשה רב סימן נג)

אוסף שרוב פוסקי אשכנז לא דנו על ענייית ב"ה וב"ש בברכת כהנים, כנראה משום שתפסו כפשט לשון השו"ע והמור

¹ **יב הרב אליעזר פאפו** נולד בשנת ה'תקמ"ו (1786) בעיר סרייבו בבוסניה שם גדל והתחנך ואף נהיה לראש הקהילה היהודית המקומית. בשנת 1819 הגיע לבוקרשט והיה לראש הקהילה הספרדית בעיר. כתב ספרים רבים וביניהם ספר המוסר 'פלא יועץ' וספר ההלכה 'חסד לאלפים'. נלב"ע בשנת ה'תקפ"ח (1827) ונקבר בסליסטרה שבבולגריה.

² **יג** לגר"א שיטה הדורשת לצאת יד"ח בחזרת הש"צ וע"כ לא לענות ב"ה וב"ש כלל. נחלקו תלמידיו בדיוק בהבנת שיטתו אך זו עיקרה (בביאור הגר"ח במעשה רב שם ובספר חת"ר ראש לר"ח מוולוז'ין אות כו).

³ **יד** ניתן גם לחלק בין שתי הבנות הלכתיות בתפקיד חזרת הש"צ: האם חזרת הש"צ היא עיקר תפילת הציבור וע"כ עליו בעיקר לשחוק ולהקשיב עם ענייית אמן מינימלית; או שתפילת הציבור היא תקנה שצריך לקיים אותה ויש הכרח שיהיה עשורה שיענו. (כן משמע ברמב"ם [תפילה פ"ד ה"ח, שו"ת מהר"ל בלאו רנן] שעיקר תפילת הציבור היא באמירת הש"צ, וע"ע בשו"ת חת"ס [ליקוטים סימן ג] ובעוד פוסקים).

כנסת "החורבה" בעיר העתיקה (כמנהג הגר"א), ושם זכיתי לחוות את העוצמות שיש בתפילת ציבור כזו, ובעוצמה שבשתיקת הציבור.

בהתאם לרעיון זה ובחסותם על המחלוקת במקורות,¹⁰ נראה לומר הלכה למעשה שיש להשתתף בכל בית כנסת ותפילתו. אדם שיענה בקול ב"ה וב"ש בביכנ"ס שמכבד את השתיקה והדומיה שבתפילה, הריהו נמצא מקלקל ופורש מן הציבור; כמו כן, מי שיגיע לביכנ"ס שבו השתתפות פעילה של הציבור והוא לא ישתתף בעניית ב"ה וב"ש ודומיו הריהו כפורש מעט מתפילת הציבור. האריך הגר"מ פיינשטיין (אנ"מ או"ח ב, כ"ג) בחשיבות הגדולה שלא יתפלל בנוסח שונה מהציבור, ואפילו בדברים שבלחש.

על כן נראה שמי שמתפלל בבית כנסת שבו יש השתתפות מצד הקהל וכולם עונים ב"ה וב"ש – נכון שיענה עם הציבור. מנגד, מי שמתפלל בציבור שבו לא נוהגים לענות ב"ה וב"ש בברכת כהנים, נראה שאין לו לענות בקול שלא להפריע ליתר המתפללים.¹¹ ונהרא נהרא ופשטיה."

הציבוריות והקהליות שתפילה במניין. "בשפתי ספרתי כל משפטי פיך" (תהלים קיט, יג). עוד אוסיף שהשתתפות ווקאלית ופעילה של הקהל אולי תרמה לכך שבבתי כנסת ספרדיים רואים פחות דיבורי חולין במהלך חזרת הש"צ.

מנגד, בהרבה מקהילות אשכנז ראו את שתיקת הקהל ועניית אמן בהשתתפות הקהל בחזרת הש"צ. הגר"א ותלמידיו אפילו מדברים על יסוד של יציאת ידי חובה בברכות חזרת הש"ץ שכל אמירה בה עלולה להוות 'הפסק'. בקהילות אלה נוספה אמירת ב"ה וב"ש בחזרת הש"צ באופן מינימלי עפ"י פסק השו"ע והטור, ובחלק מהקהילות לא ענו שום דבר מלבד אמן כשיטת הגר"א. גם בתפילת ציבור מעין זו אפשר לראות עוצמה רבה. חזן המתפלל את תפילת הציבור כשליח הקהל, והקהל מקשיב בדממה ומשתתף בליבו בברכות. "לך דומיה תהילה" (תהלים סה, ב) – קול דממה נשמע בבית הכנסת מלבד י"ח ברכות שתיקנו חז"ל ועניית אמן בקדושה ובטהרה ע"י הציבור כאחד. זכיתי בשבת אחת להשתתף בתפילת שחרית בבית

¹⁰ שאין הכרע לכאן או לכאן בראשונים ובאחרונים, ומי יכניס ראשו בין ההרים. חשוב לציין שהטעם זה מהווה את הסיבה העיקרית למסקנת המאמר הלכה למעשה, והטעם השני מהווה קריאה להשתתף בתפילת הציבור במקום להסתייג ממנה. ¹¹ חשוב לציין שנקודה זו מהווה שיקול חלקי. מסקנה זו תהיה נכונה לכל הפחות כאשר מדובר על מניין שבו יש "כיוון" מובהק בהשתתפות הציבור בתפילה. כמו כן, בבסיס מסקנה זו נמצאת ההנחה שבבתי כנסת תמיד יש להתפלל כנוסח בית הכנסת ושכולם עושים כך, מה שבמציאות כנראה לא ריוח. כאמור, מסקנה זו משתלבת עם כך שקשה להכריע בפוסקים כנ"ל הערה קודמת.

¹² בסוגיה זו לא מצינו חלוקה פשוטה של אשכנזים/ספרדים וכד', אלא מנהגים שונים בתוך קהילות אשכנז ובמנהגים שונים בין קהילות רבות באירופה, צפון אפריקה והמזרח התיכון.

